

УДК 82-1: 821.161.2

СУЧАСНА ЗОРОВА ПОЕЗІЯ ЯК ЛІТЕРАТУРНА МОДИФІКАЦІЯ ДОБИ БАРОКО (на матеріалі поезій Івана Іова)

Уляна КОРЖИК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
вул. Т. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна,
e-mail: korzhyk@hotmail.com*

Розглянуто питання сучасної візуальної поезії та її зв'язку з зоровою поезією бароко; відновлення традицій та експерименти ХХ–ХХІ століть.

Ключові слова: зорова поезія, І. Іов, бароко, традиція, форма і зміст художнього твору.

В українському літературознавстві зорова поезія традиційно вважається породженням стилю бароко. Однак істинним, на нашу думку, є твердження Миколи Сороки, Тетяни Назаренко про те, що вона «збігається» з бароко. «Якщо брати загальноєвропейський контекст, то зорова поезія взагалі не є бароковим утворенням. Отже, можна сказати, що зорова поезія, будучи утворенням античної літератури, теоретично обґрунтованою в період Відродження, прийшла в українську літературу як складова частина Бароко» [7, 55]. Із середини XVIII до XIX століть візуальна поезія зазнала забуття, але знову відродилася у ХХ столітті. Тому цілком закономірною є проблема порівняння, аналіз зв'язку і впливу барокових витоків у сучасній візуальній поезії, їх співвідношення та характер. Цими та іншими чинниками в літературному процесі зумовлено функціонування термінів «необароко», «друге необароко», «необарокові тенденції». У своєму дисертаційному дослідженні «Необарокові тенденції в українській літературі ХХ століття» Олена Юрчук зазначила: «Досліджуючи бароко, науковці звертали увагу на той факт, що деякі його елементи знаходять своє вираження і у пізніших за часом мистецьких явищах. Все це стає каталізатором виникнення терміна “необароко”, який починає використовуватись у філологічних розвідках із середини 70-х років. В українських літературознавчих студіях термін “необароко” знаходить своє місце у дослідженнях Валерія Шевчука, Юрія Барабаша, Юрія Лавріненка, Валентини Соболев» [12, 4]. Сама ж авторка найбільш придатним для означення окреслених явищ вважає термін «необарокові тенденції». Для такого твердження є важливі підстави. По-перше, цей термін відтворює динаміку історичного процесу, даючи право робити припущення про можливість наступного повторення явища у схожі періоди розвитку літератури. По-друге, термін «необарокові тенденції» охоплює весь спектр модифікацій, зберігаючи постійну прив'язку до першоджерела явища – доби бароко. По-третє, таке визначення, з одного боку, констатує існування явища, а з іншого – дає підстави розглянути його в межах мистецької поетики різних культурних епох.

Тоді постає інше питання: чим же пояснити відродження та звернення до поетики бароко в той чи інший період. У нашому випадку – ХХ–ХХІ століть. Цю актуалізацію можна пояснити схожістю моделей світогляду, історичного, соціокультурного, мистецько-естетичного розвитку перехідних епох [12], тенденцією до синтезу різних видів мистецтва [6], кризовими моментами суспільного та естетичного розвитку. Таке циклічне повторювання, яке спостерігається й у світовому контексті, В. Соболю пояснила, звертаючись до роздумів французького дослідника Ф. Торреса. Порівнюючи естетичну ситуацію кінця XVIII, XIX і ХХ століть, він дійшов висновку, що кінець ХХ століття викликає аналогії не з кінцем XIX, а швидше з кінцем XVIII. «Отже, модернізм, постмодернізм, постпостмодернізм. А що далі? – логічно запитала В. Соболю. – А далі, як про те свідчить історія світового розвитку, відбудеться, хай через боротьбу й протистояння, але – чергове повернення до джерел, до традицій. Бо хоча модернізм і проголошує новизну разом із антитрадиціоналізмом визначальними своїми особливостями, та водночас саме оновленням традицій – і то якнайдавніших – якраз і зумовлюється постмодерна гетерогенна модель культурного розвитку» [6].

Аби перейти безпосередньо до аналізу творів Івана Іова крізь призму бароко, тобто ширше, до порівняння сучасної візуальної поезії та витоків бароко, треба з'ясувати основні ідейно-змістові риси бароко й форми (жанри), у яких існувала зорова поезія. До перших належить значна увага до форми, прагнення до синтезу, дисгармонійність, загадковість, літературна гра, декоративність; бінарність мислення, переосмислення християнських образів та традицій класичної літератури, поєднання протилежностей: тілесного і духовного, раціонального та ірраціонального.

Сучасна візуальна поезія представлена в різних формах. Поки що говорити про певну систему жанрів не можемо. Щодо зорової поезії доби бароко, то тут існує певний поділ. Таку цілісну жанрову систему зорової поезії XVI–XVIII століть репрезентовано у фундаментальній праці М. Сороки «Зорова поезія в українській літературі кінця XVI–XVIII ст.», у якій дослідник поділяв візуальну поезію вказаного періоду на курйозну та емблематичну. Для всіх видів емблематичної поезії об'єднавчим стало поєднання малюнка і поетичного тексту (паралелізм), для курйозної поезії – створений із самого поетичного тексту зоровий образ. Названі види своєю чергою також поділяються на жанри.

У поетичному доробку І. Іова спостерігаємо такі впливи та ремінісценції бароко. По-перше, це звернення до тих жанрів зорової поезії, які функціонували в XVI–XVIII століттях. Найпопулярніший із них – паліндром, або рак літеральний, – полягає у зворотному прочитанні поетичного тексту за літерами (рак літеральний) і за словами (рак слівний). Але цю усталену форму І. Іов модифікував.

У паліндромах виокремлюємо такі особливості (за М. Мірошниченком): введення паліндромних фраз і рядків у текстову тканину традиційного вірша:

Віхи вивихів – сміються сміхуни,
Скалять зуби, лускають од сміху [2, 9];

конструювання поетичного рядка з кількох зорово замкнених паліндромних одиниць:

Трагедії і де гарт? Вирок якорив.
Он меч чемно: ого рать старого!
На рать – таран!
Солов'ї – волос. Вада – падав!
Ат – оброк – скорбота.
Є! Ідол володіє!
О дер кредо! Ви революція?! І цю лове Рив.
Е, ми танок! Туго можуть конатиме! [3, 47]

Або:

Межо – ножем; у чот дів – відточу!
Жінка, як ніж! [5, 168]

Трапляється й розміщення частини паліндромної фрази в одному рядку поезії, а другої частини – у наступному.

Репрезентовано в доробку І. Іова вживання в суто паліндромному тексті елементів зауму та псевдозауму (кодованої мови, яка з вигляду нагадує заум, але зворотнє прочитання відслонює звичайну, загальновідому лексику):

Та і я...	
Окнечве	Шевченко
Окнар	Франко
Чи вот рам	Мартович
Ок не мес	Семенко
Ого норів	Вороного
Ко муч	Чумак
На жоб	Бажан
Чиво пили	Филипович
Панич и	Тичина П
Шілуک	Куліш, І, П
В отару	Муратов
Чар	Драч
Та і я	Воїнав [3, 18].

Також І. Іов звертався до такого характерного для бароко різновиду зорової поезії, як акровірш. У функціонуванні акровірша кінця XVI–XVIII століть можна умовно виділити два типи: прикладний і власне бароковий. Для другого типу більш характерною є формальна надмірність. Можна виділити текст усередині (мезовірш), текст по останньому вертикальному рядові (телевірш), або виокремити не просто слово чи фразу, а й зробити з них певну фігуру, що вже ставало близьким до фігурної поезії. Такі ж особливості зберіг акровірш і до сьогодні. В І. Іова це «Акровірш» [4, 110], де зашифроване ім'я самого автора, «ГалиноМикола» [3, 43] (зашифрована посвята «Жулинським з любов'ю»), у поезії Григорію Гусейнову [3, 31] посвята Г. Гусейнову виділена і вписана у форму піраміди.

Є у творчому доробку І. Іова і фігурні вірші (поетичний текст будь-якого метричного розміру, укладений у контур певної фігури). Вони репрезентовані такими творами, як «Сходи» [4, 136], «Хрест» [3, 98], «Метелик» [3, 90], «Різдвяна вірша» [3, 57]. У цьому випадку можемо простежити відмінності між традицією бароко і сучасною літературою. Теорія українського літературного бароко мала кілька типів фігурної поезії: епітафійний (пам'ятні написи на таких предметах, як піраміда, обеліск тощо); геральдичний (спосіб укладання фігурного вірша у формі герба, клейноди, що було зумовлене потребою писати поетичні твори на герби і клейноди відомих і знатних осіб); напис на знаменах (панегірична спрямованість); предметний (спосіб укладання фігурного вірша у формі фігури, що нагадує собою певний предмет). Як бачимо, у сучасній візуальній поезії функціонує тільки останній різновид фігурної поезії. Попередні є більш прикладними, що відображає особливості соціального життя того часу. Це стосується й емблематичної поезії, яка майже не відображена в сучасній українській літературі.

Треба звернути увагу ще на одну відмінність: сучасна зорова поезія має більший набір виражальних засобів, що пов'язано з ускладненням семіосфери постмодерної культури та розвитком технічного процесу. Так, виникають труднощі при аналізі вірша І. Іова «Вага м'якого знака», що пов'язані перш за все із тим, чи можна цей твір прокласифікувати як фігурний вірш. Адже читач-глядач справді бачить терези, на шальках яких є м'який знак і знак оклику. Тобто та фігура, що закладена в заголовку вірша, репрезентована, але не набором слів, а графічним зображенням. Текст як такий представлений тільки заголовком. З іншого боку, ці виражальні засоби насичені глибиннішим змістом, розкривають ширші контексти та підтексти. А візуалізація барокової поезії є більш формальною, орнаментальною, оздоблювальною.

Посутнім є твердження О. Юрчук, «що сучасна зорова поезія... на відміну від візуальних форм доби бароко, створюється не за принципом домінування форми над змістом, коли перша визначала друге, а гармонійного поєднання, у якому ці зазначені складові доповнюють одна одну. Це вносить нове розуміння до концепції образотворення, адже форма сьогодні не тільки покликана підсилювати внутрішню енергію твору, а й ставати на рівні зі змістом образотворчим елементом, а отже, бути причетною до виникнення нових смислів». Далі дослідниця ствердила, що сучасна зорова поезія, «з одного боку, вміщує у собі барокову естетичну потребу у грі, з іншого – дозволяє авторові самоідентифікуватися, проаналізувавши власне “я”... Таке оголення себе покликане не змінити психологічний стан людини, а навпаки, підсилити його, довести емоційність до найвищого рівня напруги... що сприяє виробленню особливого рівня суб'єктивізму, за яким навколишній світ і його існування визначається лише буттям людини – творця тексту» [12, 14].

Якщо говорити про ідейно-змістові особливості, то тут є теж засадничі відмінності. Мистецтво бароко наскрізь релігійно-духовне, хоча світське теж мало місце, проте перше було все ж визначальним, домінантним. «Боротьба, що точилася всередині людини, була спрямована на людське вдосконалення, на внутрішнє “око” людини – на серце, та на “горнее” – людина прагнула прийти до Бога», – зауважила Марія Загорулько [1]. А Л. Ушкалов стверджував, що «потужна “вертикальна” спрямованість є,

мабуть, найпритаманнішою рисою поезії українського бароко. Власне кажучи, вся сфера літератури поставала під ту пору щонайперше *величанням Бога...*» [10, 21]. Зрештою, барокова література загалом підлягала чіткому поділу: світська і церковно-релігійна, які не просто розмежувалися, а часто були взаємозаперечними. Причому велика кількісна перевага була на боці першої. Такого поділу, як і релігійної спрямованості, не простежуємо в літературі модерній. Тобто тотальна християнська основа творчості є специфічною ознакою мистецтва бароко. Навіть якщо письменники ХХ–ХХІ століть і зверталися до морально-етичних мотивів, то таку поезію все одно не можна співвіднести зі всеохопною набожністю, теоцентризмом поезії ХVІ–ХVІІІ століть.

Попри всі точки збіжності зорової поезії бароко і сучасної візуальної поезії доречно констатувати, що це окремі оригінальні явища в літературі, хоча б тому, що належать до різних епох і обслуговують різні завдання та естетику. Витоки і спадщина бароко засвідчують багатство і тяглість традиції в сучасній українській літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Загорулько М.* Візуальна поезія крізь призму часу: від бароко до небароко [Електронний ресурс] / Марія Анатоліївна Загорулько. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2010_1/9.pdf
2. *Іов І.* Віск іксів. Вірші / Іван Іов. – Сімферополь : Доля, Кримськотатарське видавництво художньої літератури, 2001. – 68 с.
3. *Іов І.* Періодична система слів / Іван Іов. – Хмельницький : Доля, 1997. – 124 с.
4. *Іов І.* Рукопис / Іван Іов. – 1995. – 142 с.
5. *Іов І.* Чернетка. Тексти / Іван Іов. – Хмельницький : Доля, 1996. – 242 с.
6. *Кривошеєнко Т.* Новаторство небарокових поетів ХХ століття / Тетяна Кривошеєнко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1693.html>
7. *Соболь В.* 12 подорожей в країну давнього письменства / В. О. Соболь – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 156 с.
8. *Сорока М.* Зорова поезія в українській літературі кінця ХVІ–ХVІІІ ст. / Микола Сорока. – К. : Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1997. – 207 с.
9. *Сорока М.* Не звуком єдиним живе поет / Микола Сорока // Сучасність. – 1997. – № 11. – С. 102–106.
10. *Ушкалов Л.* Есеї про українське бароко / Леонід Ушкалов. – К. : Факт, Наш час, 2006. – 280 с.
11. *Юрчук О. О.* Небарокові тенденції в сучасній українській поезії / О. О. Юрчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – Вип. 27. – С. 235–238.
12. *Юрчук О. О.* Небарокові тенденції в українській літературі ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10 01.01 «Українська література» / О.О. Юрчук – К. 2007. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012
Прийнята до друку 17.12.2012

**THE MODERN VISUAL POETRY AS LITERARY
MODIFICATION OF BAROQUE EPOCH
(on the Material of Poetry by Ivan Iov)**

Ulyana KORZHYK

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
57, T. Shevchenka Str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,
e-mail: korzhyk@hotmail.com*

The article deals with the problem of modern visual poetry and its relation to the visual poetry of the Baroque, restoration of tradition and experiments in XX–XXI centuries.

Key words: visual poetry, I. Iov, Baroque, tradition, the form and content of an artistic work.

**СОВРЕМЕННАЯ ВИЗУАЛЬНАЯ ПОЭЗИЯ
КАК ЛИТЕРАТУРНАЯ МОДИФИКАЦИЯ ЭПОХИ БАРОККО
(на материале поэзии Ивана Иова)**

Уляна КОРЖИК

*Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника,
ул. Т. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина,
e-mail: korzhyk@hotmail.com*

Рассмотрено вопросы современной визуальной поэзии и ее связи с визуальной поэзией барокко; восстановление традиций и эксперименты XX–XXI века.

Ключевые слова: визуальная поэзия, И. Иов, барокко, традиция, форма и содержание художественного произведения.